

Spis treści

Wstęp	9
I. Analiza kodykologiczna i paleograficzna kodeksu	17
1.1. Analiza kodykologiczna	17
1.1.1. Stan zachowania kodeksu, paginacja, liniowanie	17
1.1.2. Oprawa kodeksu, pergamin, kopista	20
1.1.3. Układ tekstu, składki, inkaust i <i>rubra</i>	22
1.2. Analiza paleograficzna	24
II. Dekoracje kodeksu i notacja muzyczna	29
2.1. Inicjały	29
2.2. Notacja cheironomiczna	37
III. Typologia <i>Ewangelistarza Płockiego</i> i jego treść	39
3.1. Typy ewangelistarzy łacińskich w średniowieczu	39
3.2. <i>Ewangelista Płocki</i> i jego treść	43
3.3. Wersja tekstu biblijnego w kodeksie płockim	57
IV. Pochodzenie i przeznaczenie kodeksu	63
4.1. Miejsce powstania <i>Ewangelistarza Płockiego</i>	63
4.2. Czas powstania kodeksu	64
4.3. Przeznaczenie rękopisu	65
Zakończenie	67
Bibliografia	111

Skróty

ABMK – *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, Lublin

EK – *Encyklopedia Katolicka*, Lublin

MPP – *Miesięcznik Pasterski Płocki*, Płock

Om. – *omittit*

SP – *Studia Płockie*, Płock

Wstęp

owstanie księgozbioru plockiego łączy się bardzo ściśle z chrystianizacją Mazowsza. Choć nie można wykluczyć, że już na początku XI wieku przybywali na te tereny pojedynczy misjonarze, to jednak przyjmuje się, iż erygowanie diecezji plockiej przez papieża Grzegorza VII miało miejsce w 1075 roku, a jej pierwszym udokumentowanym biskupem był Marek (+ ok. 1987)¹. Należy przypuszczać, że wraz z powstaniem diecezji wzrasta napływ misjonarzy z Zachodu, którzy przywożą ze sobą najpierw Pismo Święte i księgi do sprawowania liturgii, a potem także dekretały papieskie i traktaty teologiczne. Mathias Bersohn uważał, że tym, który sprowadził do Płocka pierwsze księgi, podarowując kapitule rękopisy przywiezione z Rzymu², był biskupa Marcin (+ ok. 1024 roku). Jest to jednak opinia pozbawiona podstaw naukowych i niemożliwa do weryfikacji. Adam Vetulani podobną opinię odnosi do biskupa Szymona (+1129)³, ale znowu jest to tylko hipoteza, która nie ma solidnych podstaw. Biskup Stanisław Łubieński (1627-1640) w swoim dziele pt. *Series, vitae, res gestae episcoporum Plocensium* stwierdza, że Marek, były notariusz papieski, pierwszy udokumentowany biskup plocki pozostawił po sobie wiele iluminowanych rękopisów powstałych w skryptoriach włoskich⁴, ale jest to świadectwo późne. Z biskupem Markiem abp Antoni Julian Nowowiejski łączy dwa XI-wieczne kodeksy pergaminowe, które nie zachowały się do naszych czasów⁵.

Niewykluczone, że pierwsze księgi docierają do stolicy diecezji plockiej już w latach 1040-1050, co zdaje się potwierdzać *Codex Gertrudianus* datowany na ten czas i pochodzący z drugiej połowy XI wieku *Codex Aureus Pultoviensis*. Są

¹ Z okazji 900-lecia diecezji plockiej cały numer *Studiów Płockich* z 1975 roku został poświęcony jej dziejom – por. A. Vetulani, *Zabiegi papieży XI wieku o nowy kształt Kościoła*, SP 3 (1975), s. 21-34; Z. Sułkowski, *Początki organizacji kościelnej na Mazowszu*, SP 3 (1975), s. 35-43; B. Kumor, *Granice Diecezji Płockiej*, „*Studia Płockie*” 3 (1975), s. 45-58; K. Pacuski, *Rozwój sieci parafii Diecezji Płockiej w XI-XV w.*, SP 3 (1975), s. 59-65; Cz. Deptuła, *Kościół Płocki w XII wieku*, SP 3 (1975), s. 67-84; T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji plockiej*, Płock 1976, s. 13; tenże, *Kościół (X-XIII w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 132-162.

² M. Bersohn, *Księgozbiór katedralny plocki*, Warszawa 1899, s. 10.

³ A. Vetulani, *Średniowieczny biskupi Płock jak ośrodek kultury umysłowej*, „*Miesięcznik Pastorski Płocki*” 11 (1974), s. 421.

⁴ K. Askanas, *Sztuka Płocka*, Płock 1991, s. 35.

⁵ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1930, s. 471.

to jednak pojedyncze przypadki i trudno tutaj mówić o istnieniu jakiegos księgozbioru. Badacze zgodnie datują powstanie właściwego księgozbioru na pierwszą połowę XII wieku⁶ i łączą import pierwszych ksiąg z działalnością misyjną i kulturową biskupów Aleksandra z Malonne (1129-1156)⁷ i jego następcy Wernera (1156-1170)⁸. A. Vetulani właśnie Aleksandrowi przypisał sprowadzenie do Płocka trzech kodeksów z XII wieku związanych ze środowiskiem francuskim: *Ewangeliów. Marka* z glossą marginalną Walafrida Strabona i interlinearną Anzelma z Laon⁹, *Perykop Ewangelicznych* (Ms 45, dawniej 140) oraz *Biblii Płockiej*, którą uznał za zaginioną¹⁰. Z oczywistych względów w niniejszym tekście skupimy się tylko na *Perykopach Ewangelicznych*.

Niemożliwe jest odtworzenie dziejów kodeksu *Pericopae Evangelicae*, gdyż do naszych czasów nie zachował się żaden średniowieczny inwentarz księgozbioru katedralnego lub kapitulnego. Wiadomo, że nakazy sprzedania katalogu ksiąg katedralnych wydawali biskupi Jakub z Korzkwi w 1398 roku, Wincenty Porębski w 1502 roku i Andrzej Noskowski w 1557¹¹. Inwentarze jednak albo nie zostały wykonane, albo zaginęły. Można przypuszczać, że kodeks był używany w liturgii

⁶ S. Sawicka, *Les principaux manuscrits a peintures de la Bibliothèque Nationale de Varsovie, du Chateau Royal et des bibliothèques: des Zamoyski a Varsovie, du Séminaire de Plock et du Chapitre de Gniezno*, „Bulletin de la Société Française de reproduction de manuscrits a peintures”, 19 (1938), s. 234-238; M. Hornowska, H. Zdzitowiecka-Jasińska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1947, s. 39nn; M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831)*, Wrocław 1958, s. 33, 35, 66-68; A. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Humanistyczne” 7 (1963), s. 3-4, s. 326-328; W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku XII-XVI wiek. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich*, Płock 1979, s. 238-239; E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984, s. 153-157; R. Knapieński, *Iluminacje romańskiej Biblii Płockiej*, Lublin 1992, s. 8-10.

⁷ M. Gębarowicz, *Aleksander z Malonne*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, 1935, s. 65-66; Cz. Deptuła, *Aleksander z Malonne*, w: *EK*, t. 1, Lublin 1973, kol. 340; J. Hockay, *Alexandre et Gautier. Deux Malonnois en Pologne en XII siècle*, Malonne 1976; R. Knapieński, *Iluminacje*, s. 9-11; tenże, *Uniwersalny charakter sztuki średniowiecznej na przykładzie diecezji płockiej w czasach biskupa Aleksandra z Malonne (1129-1156)*, w: *Fundamenty średniowiecznej Europy*, red. Ż. Sztylc, ks. D. Zagórski, A. Radziwiński, R. Biskup, Pelplin 2013, s. 285-296; M. M. Grzybowski, L. Zygnier, *Aleksander z Malonne*, w: *Episkopat Płocki w latach 1075-2015*, Płock 2015, s. 29-32.

⁸ Cz. Deptuła, *Werner*, w: *Słownik bio-bibliograficzny*, t. 2, Poznań 1972, s. 513-521; A. Gąsiorowski, *Werner, biskup płocki*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 7, Warszawa 1977, s. 381-382; M. M. Grzybowski, L. Zygnier, *Episkopat Płocki w latach 1075-2015*, Płock 2015, s. 33-34.

⁹ A. Birkenmajer, *Die nächsten Aufgaben bei der Erforschung der Frühgeschichte des gepressten Ledereinbandes im christlichen Europa*, „Jahrbuch der Einbandkunst” 1 (1927), s. 13 twierdził, że kodeks zachował oryginalną oprawę francuską i datował go na połowę XII w. Tekst jednak pisany jest już uncjalą i pochodzi z początku XIII wieku.

¹⁰ A. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy...*, dz. cyt., s. 329.

¹¹ Zob. tamże, s. 338-339; A. J. Nowowiejski, *Płock...*, dz. cyt., s. 475, 479-480.

katedralnej aż do czasu pojawienia się ksiąg drukowanych. Abp Nowowiejski wspomina, że w okresie wojen szwedzkich biskupi sufragani płocki Zygmunt Czyżowski (1655-1666) i Stanisław Całowański (1664-1690) ukrywali skarby katedry, w tym również rękopisy, przed Szwedami. Dotyczyło to prawdopodobnie także omawianego kodeksu¹². W okresie rozbiorów *Perykopy Ewangeliczne* podzieliły zapewne los pozostałych kodeksów katedry płockiej, które, jak pisał W. Krzyżanowski, zostały przez niedbalstwo i upływ czasu w dużej części zmarnowane. Wrzucono je pod dach wieży frontowej kościoła biskupów¹³. Po restauracji katedry dokonanej przez Stefana Szyllera w latach 1901-1904 zbudowano tzw. „lamus katedralny”, w którym przechowywano wszystkie ówczesne rękopisy. Budynek ten został przekształcony najpierw w Muzeum Katedralne, a następnie w 1930 roku w Muzeum Diecezjalne¹⁴. Gdy w 1928 roku z inicjatywy arcybiskupa Nowowiejskiego został wzniesiony nowy gmach Biblioteki Diecezjalnej, przeniesiono do niego księgozbiory Biblioteki Katedralnej, Archiwum Kapituły Katedralnej Płockiej i Kolegiackiej św. Michała oraz archiwa konsystorza płockiego i pułtuskiego. Tam doczekały one czasów II wojny światowej¹⁵. *Plocker Tageblatt*, niemieckojęzyczna gazeta wydawana w Płocku, informował 26 sierpnia 1941 roku, że trzyosobowa komisja ekspertów niemieckich, przybyłych do miasta w celu oceny wartości księgozbioru Biblioteki i Archiwum Diecezji Płockiej, stwierdziła, iż księgozbiór liczy 50 000 tomów w tym 100 rękopisów, ponad 500 inkunabułów i ok. 1000 starych druków z XVI wieku. Większość książek w czasie II wojny światowej Niemcy spalili, a rękopisy i inkunabuły wywieźli najpierw do Królewca, a potem do Niemiec. Tak zaginęła słynna *Biblia Płocka* i *Pontyfikał Płocki*, które powróciły do prawowitego właściciela w 1978 roku (*Biblia Płocka*)¹⁶ lub dopiero w 2015 roku (*Pontyfikał Płocki*)¹⁷. Kodeks *Perykopy Ewangeliczne* szczęśliwie przetrwał

¹² Zob. tamże, s. 80.

¹³ W. Krzyżanowski, *Katedra płocka i jej biskupi*, Płock 1877, s. 67.

¹⁴ R. Knapieński, *Muzeum Diecezjalne w Płocku*, ABMK 54 (1987), s. 111nn.

¹⁵ M. Hornowska, H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory rękopiśmienne...*, s. 39nn; D. Kamolowa, K. Muszyńska, *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, Warszawa 1988, s. 190; W. Graczyk, *Biblioteka katedralna Płocka od średniowiecza do nowożytności*, w: *Biblioteka Wyższego Seminarium...*, dz. cyt., s. 7-71; D. Majewski, *Zasób Archiwum Diecezjalnego w Płocku*, w: *Biblioteka Wyższego Seminarium...*, dz. cyt., Płock 2003, s. 155-170; W. Graczyk, J. M. Marszałska, *Księgi rękopiśmienne...*, dz. cyt., Kraków 2010, s. 25-36.

¹⁶ Na temat dziejów *Biblii Płockiej* zob. R. Knapieński, *Odysea płockich rękopisów*, w: *Katalog wystawy w Muzeum Archidiecezji Warszawskiej. Jan Lebenstein Księga Hioba. Apokalipsa. Iluminacje Średniowieczne, 18 listopada 86–3 stycznia 87*, Warszawa 1986, s. 20-25; tenże, *Biblia Płocka. Wiedza o rękopisie w świetle dotychczasowych badań*, SP 18 (1990), s. 237-255; tenże, *Iluminacje...*, dz. cyt., s. 16-18; 225-251.

¹⁷ Zob. W. Kowalski, *Podstawy prawne odzyskania Pontyfikału Płockiego*, w: *Pontyfikał. Odzyskana perła płockiego średniowiecza*, red. D. Majewski, Płock 2016, s. 11-18.

czas II wojny światowej w Płocku tylko dlatego, że czasowo został wypożyczony do Muzeum Diecezjalnego w celach wystawowych i nie został znaleziony przez Niemców wraz z innymi eksponatami. Kiedy po II wojnie światowej organizowano na nowo Archiwum Diecezji Płockiej, kodeks trafił do jego zbiorów i do dzisiaj jest w nim przechowywany. Nie mamy żadnych śladów pobytu kodeksu *Perykopy Ewangeliczne* w Pułtusk lub gdziekolwiek indziej na terenie diecezji płockiej czy Polski. Należy więc domniemywać, że był on przechowywany cały czas w Bibliotece Katedralnej w Płocku i został włączony do zasobów archiwalnych diecezji płockiej. Różni się on od pozostałych kodeksów płockich również tym, iż nie jest w sensie ścisłym ewangeliarzem, ale, jak zobaczymy, ewangelistarem w którym zachowane zostały perykopy ewangeliczne używane do różnych celebracji liturgicznych w XII wieku. Pod tym względem jest jednym z nielicznych zabytków rękopiśmiennych tego typu z okresu średniowiecza zachowanych w Polsce¹⁸. Dlatego też jego odczytanie, analiza i edycja są tak ważne dla badań nad sztuką, kulturą rękopiśmienną, liturgiczną i biblijną płockiego Mazowsza w XII wieku¹⁹.

Choć kodeks *Perykopy Ewangeliczne* nie został nigdy poddany gruntownym badaniom paleograficznym, kodykologicznym i treściowym, od dawna budził zainteresowanie badaczy. Pierwszą krótką wzmiankę o nim znajdujemy w monografii o Płocku autorstwa A. J. Nowowiejskiego, wydanej w 1930 roku. Arcybiskup napisał o nim tak: „Do tejsze epoki, t.j. do w. XII odnieść należy kodeks Nr. 140 pergaminowy, dziś bez oprawy, mianowicie ewangeliarz ze 100 kart, ozdobiony 8 inicjałami i posiadający 4 piękne miniatury: jedna przedstawia św. Jana ewang. z głową orła, druga św. Łukasza z głową wołu, trzecia biczowanie, czwarta zesłanie Ducha św., rysowane piórkiem, zdradzają niezłą technikę rysunkową”²⁰. Autor notatki nie przeprowadził oczywiście żadnych szczegółowych badań nad kodeksem, ale zawarł w niej kilka ważnych informacji. Na początku XX wieku kodeks złożony był, podobnie jak dzisiaj, ze 100 kart i nie posiadał oprawy. Zdobiło go osiem inicjałów i cztery miniatury, które zostały wykonane piórkiem. Wprawdzie A. J. Nowowiejski nie poruszył zagadnienia czasu i miejsca powstania kodeksu, ale uznał, iż kodeks nr 40 został przywieziony do Płocka przez biskupa Wernera z jego wyprawy do

¹⁸ M. Hornowska, H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory rękopiśmienne...*, dz. cyt., s. 39nn; D. Kamolowa, K. Muszyńska, *Zbiory rękopisów...*, dz. cyt., s. 190.

¹⁹ M. Pietrusińska, *Płock*, w: M. Walicki (red.), *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, t. 2, Warszawa 1968, s. 742-747; T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji Płockiej*, Płock 1976; S. K. Kuczyński, *Miejsce Płocka w kulturze średniowiecznej Polski*, „Notatki Płockie” 3 (1987), s. 20-2; tenże, *Rozwój kultury na Mazowszu (połowa XIII – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 362-400; T. Żebrowski, *Kościół (X-XIII w.)*, w: *Dzieje Mazowsza...*, dz. cyt., Warszawa 1994, s. 132-162.

²⁰ A. J. Nowowiejski, *Płock...*, dz. cyt., s. 474; pisownia oryginalna.

Akwizgranu, dokąd udał się w latach 1165-66 z poselstwem do cesarza Fryderyka Barbarossy. Późniejsi badacze często powtarzali to przypuszczenie, że kodeks *Perykopy Ewangeliczne* powstał przed 1160 rokiem i trafił do Płocka za sprawą biskupa Wernera.

Pierwsze dokładniejsze badania kodykologiczne i paleograficzne kodeksu przeprowadził w latach 60. XX wieku Adam Vetulani. W poświęconym wpływowi kultury francuskiej w dwunastowiecznym Płocku wstępie podkreśla kluczową rolę biskupów Aleksandra z Malonne (1129-1156) i Burgundczyka Wernera (1156-1170) w sprowadzeniu do Płocka wielu ksiąg liturgicznych. Na temat interesującego nas kodeksu zauważa: „Drugi, również francuskiego pochodzenia to *Ewangeliarz* z pięknymi iluminacjami, którego czas powstania należy kłaść na pierwszą połowę XII wieku”²¹. Vetulani uznał więc nasz kodeks za ewangeliarz, powstały gdzieś we Francji w pierwszej połowie XII wieku i przywieziony do Płocka przez biskupa Aleksandra lub Wernera. W szczegółowej analizie kodeksu, który w międzyczasie otrzymał nową numerację MS 45 (stara MS 140), powtarza tę samą opinię, dodając wiele nowych elementów: „MS 140, pochodzenia francuskiego z XII w., pergaminowy, o formacie 26,5×15,2 cm, k. 100 pisany starannie minuskułą karo-lińską w jednej kolumnie o rozmiarach 20×10,5 cm, po 30 wierszy w kolumnie, z obszernymi marginesami zewnętrznymi i dolnym. Inicjały rubro w tym cztery miniatury figuralne (k 4v św. Jan Ewangelista z głową orła, k 10v św. Łukasz z głową wołu, k 32r *Biczowanie Chrystusa*, 58r *Zesłanie Ducha Św.*) nadto piękne inicjały rubro (plecionka) na k 6v, 57r, 60r, 82v, 87v, 90r, 92r. Pergamin gruby, żółty, dobrze wyprawiony. Składki: stale kwaterniony oznaczone kustoszami cyframi rzymskimi, pisanymi na dolnym marginesie ostatnich kart poszczególnych składek. Rękopis dobrze zachowany z drobnymi brakami. Brak zewnętrznych kart pierwszej składki oraz dwu kart między dzisiejszymi k 47 i 48. Oprawa dzisiejsza z krakowskiego warsztatu Jahody. Rękopis szczęśliwie zachowany jest opatrzony tymczasową sygnaturą: 1. K. 1-100. Ewangeliarz z XII wieku”²². Vetulani jako pierwszy dokonał również pomiaru długości i szerokości zarówno kart kodeksu jak też kolumny tekstu, zauważając szerokie marginesy zewnętrzne i margines dolny. Oceniał styl pisma jako minuskułę romańską, pergamin jako gruby, o kolorze żółtym i dobrze wyprawiony. Podkreślił, że na strukturę kodeksu składają się zasadniczo kwaterniony zawierające kustosze pisane cyframi rzymskimi na dole ostatniej karty każdej składki. Jego opis nie jest jednak precyzyjny. Kustosze nie są widoczne na wszystkich ostatnich kartach składek. Jest również więcej niepełnych składek, gdyż brakuje więcej kart niż tylko zewnętrznych pierwszej składki i dwu między dzisiejszymi kartami 47 i 48, ponadto jedna składka jest kwinternionem.

²¹ A. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy...*, dz. cyt., s. 329.

²² Tamże, s. 415.

Natomiast za A. J. Nowowiejskim powtarza informacje o miniaturach i inicjałach, dodając, że wykonane one zostały *in rubro*, a także podaje dokładną ich lokalizację na kartach kodeksu. Doprecyzował również, iż dzisiejsza oprawa pochodzi z krakowskiego warsztatu Jahody.

Oprócz historycznych, kodykologicznych i paleograficznych, prowadzono nad kodeksem plockim badania z dziedziny historii sztuki i muzykologii. Krótką charakterystykę polskich kodeksów iluminowanych, w tym również rękopisu plockiego, przedstawiła Stanisława Sawicka²³. W latach 50. i 60. XX wieku badał dekorację kodeksu plockiego znany historyk sztuki Marian Morelowski, dochodząc do wniosku, że jest on przykładem sztuki z rejonu Liège²⁴. Datował kodeks na ok. 1160 rok i wyraził opinię, że został on wykonany w Płocku przez lokalnego artystę będącego pod wpływem mozańskim („un artiste polono-wallon”). Jego wnioski na temat mozańskiego charakteru miniatur plockiego kodeksu zostały powszechnie zaakceptowane przez historyków sztuki.

Taką opinię znajdujemy w dziale dotyczącym iluminatorstwa w *Encyklopedii wiedzy o książce*, gdzie S. Sawicka powtarza przekonanie M. Morelowskiego, że kodeks powstał przed 1160 rokiem. Nie przytaczając żadnych konkretnych argumentów przemawiających za taką datacją, stwierdza: „egzemplarz Perykop ewangelicznych (nr 140) wykonany przed 1160 r. ze scenami Biczowania i Zesłania Ducha Św. z wyobrażeniami czterech ewangelistów wykonanymi w precyzyjnym, kreslonym minią rysunku piórkowym”²⁵.

W latach 80. XX wieku do analizy kodeksu powrócił znakomity badacz sztuki średniowiecznej, Piotr Skubiszewski. Uznał, że zarówno *milieu* jak też skryptorium, w którym powstały zdobienia kodeksu, należy bez wątpienia szukać w mozańskich ośrodkach z trzeciej ćwierci XII wieku²⁶. Choć zaproponowana przez

²³ S. Sawicka, *Les principaux manuscrits...*, dz. cyt.

²⁴ M. Morelowski, *Oeuvres inédits d'art mosan au XII siècle*, w: *L'art mosan. Journées d'études*, red. P. Francastel, Paris 1953, s. 193.195-196; tenże, *Udział Polski w wystawie sztuki mozańskiej 1951-52*, „Biuletyn Historii Sztuki 15” (1953), s. 61-62.65-66; tenże, *Drzwi gnieźnieńskie, ich związki ze sztuką obcą a problem rodzimości*, w: *Drzwi gnieźnieńskie*, t. 1, red. M. Walicki, Wrocław 1956, s. 74 i 90; tenże, *Les relations d'art. entre la Pologne et les Pays Mosan du XIe au XIVe siècle*, w: *La Wallonie. Actes du Congrès Wallon*, Liège 1957, s. 14-16; tenże, *Związki artystyczne i kulturalne między Polską a krajami położonymi między Mozą a Sekwaną od XI do XIV wieku*, Wrocław 1964, s. 13.

²⁵ Por. *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynaśkowski, Warszawa–Wrocław–Kraków 1971, kol. 929. Informacja podana przez autorkę, że w kodeksie są miniatury przedstawiające czterech Ewangelistów, jest nieścisła. Tylko dwóch z nich zostało przedstawionych: św. Jan z głową orla i św. Łukasz z głową. Nawet jeśli miała na myśli cztery osoby otaczające postać centralną w scenie zesłania Ducha Świętego, nie są to czterej Ewangelieści, gdyż przedstawiano ich zazwyczaj z kodeksami w ręku.

²⁶ P. Skubiszewski, *La décoration des manuscrits Plock 140 et Gniezno 110. Saint-Laurent de Liège et la Pologne*, w: *Clio et son Regard. Mélanges offerts à Jacques Stiennon à l'occasion de ses vingt-cinq*

M. Morelowskiego datacja na 1160 rok wydaje się do przyjęcia, P. Skubiszewski opowiada się za 1180 rokiem jako bardziej prawdopodobną datą powstania. Za-
uważa, że antropozoomorficzne ujęcie postaci św. Jana Ewangelisty zdradza wy-
raźne podobieństwa z dekoracjami kodeksów bawarskich pochodzących z klasztoru
Prüfening z drugiej połowy XII wieku. Zdaniem P. Skubiszewskiego spotkanie
stylu mozańskiego i bawarskiego mogło mieć miejsce tylko na terenach polskich,
a przykładem efektu współpracy artystów pochodzących z różnych rejonów ów-
czesnej Europy są, jego zdaniem, słynne Drzwi Gnieźnieńskie²⁷.

W latach 90. XX wieku powrócili do badań nad kodeksem muzykolodzy. Co
prawda już wcześniej Adam Sutkowski datował płocki kodeks na 1130 rok, wskazu-
jąc na możliwość wpływów notacji muzycznych z rejonu Mozy, ale nie przedstawił
żadnych argumentów za taką datacją²⁸. Nino Albarosa przeanalizował notację na
f. 88r, f. 99r-v, dochodząc do wniosku, że jest ona kombinacją elementów notacji
metzeńskiej i tzw. *Hufnagelschrift*. On również opowiedział się za datacją kodeksu
na 1130 rok, nie przedstawiając jednak żadnych nowych argumentów²⁹. Jak zoba-
czymy, datacja kodeksu na 1130 rok wydaje się zdecydowanie zbyt wczesna, a sam
N. Albarosa przeoczył notacje muzyczne znajdujące się na innych kartach kodeksu.

Waldemar Graczyk i Jolanta Marszalska w opracowaniu z 2010 roku przed-
stawili syntetyczny opis kodeksu, jego zawartości, charakterystykę iluminacji, opis
oprawy i stanu zachowania³⁰. Większość podanych przez nich informacji jest jed-
nak powtórzeniem tego, co znajdujemy w opracowaniach A. J. Nowowiejskiego,
A. Vetulaniego i S. Sawickiej. Zdaniem W. Graczyka i J. Marszalskiej kodeks

ans d'enseignement à l'Université de Liège, ed. R. Lejeune, J. Deckers, Liège 1982, s. 615-637. Ręko-
pisów, które zdradzają wpływy sztuki mozańskiej, jest w Polsce oczywiście więcej, ale dokładniejsze
badania potwierdziły jedynie sześć z nich jako pozostających wyraźnie pod wpływem mozańskim.
Zob. P. Skubiszewski, *L'art mosan et la Pologne à l'époque romane. Problématique de recherches*,
w: *Rapports historiques et artistiques entre le Pays Mosan et la Pologne du XIe siècle au début du XIIe
siècle*, Liège 1981, s. 27-81, a także ogólnie o wpływach mozańskich w Polsce: L. Genicot, *Pologne
et Pays Mosan au Moyen Âge. Bilan sommaire et suggestion de recherches*, „Bulletin de l'Académie
Royale de Belgique” 64 (1978), s. 16-33; tenże, *Wallons en Pologne au Moyen Âge*, „Annales de la
Société Archéologique de Namur” 64 (1985), 1, s. 9-15.

²⁷ P. Skubiszewski, *La porta della cattedrale di Gniezno*, w: *Le porte di bronzo dall'antichità al
secolo XIII*, a cura di S. Salomi Roma 1990, s. 247- 270. Zob. także J. Stiennon, *Pologne et Pays Mosan
au Moyen Âge. A propos d'un ouvrage sur la porte de Gniezno*, „Cahiers de civilisation médiévale” 4
(1961) nr 16, s. 457-473.

²⁸ A. Sutkowski, *Cechy paleograficzne notacji muzycznych w polskich rękopisach średniowiecznych*,
w: *Musica Medii Aevi*, t. 1, Kraków 1965, s. 53-68.

²⁹ Por. N. Albarosa, *Notacja bezliniowa w polskich źródłach chorałowych XI-XIII wieku*, w: *Notae
musicae artis. Notacja muzyczna w źródłach polskich XI-XVI wieku*, red. E. Witkowska-Zaremba,
Kraków 1999, s. 109-186, analiza kodeksu płockiego: s. 154-156.

³⁰ Por. W. Graczyk, J. M. Marszalska, *Księgi rekopisienne...*, dz. cyt., s. 88-90.

pochodzi z kręgu mozańskiego z II połowy XII wieku, „prawdopodobnie został on przywieziony do Płocka przez biskupa Wenera (1156-1170)” (s. 88), natomiast wykonany zostałby „przed 1160 rokiem” (s. 89). Nie znajdujemy jednak w opracowaniu żadnych konkretnych argumentów przemawiających za proponowanym przez nich czasem i miejscem powstania kodeksu. Autorzy nie odwołują się też w ogóle do francuskojęzycznych opracowań M. Morelowskiego i P. Skubiszewskiego poruszających zagadnienia dotyczące dekoracji i pochodzenia kodeksu.

W dotychczasowych zatem badaniach powszechnie przyjmuje się, że kodeks powstał w kręgu nadmozańskim. Jeśli jednak chodzi o dokładne miejsce i czas powstania, istnieją wśród badaczy duże rozbieżności. Samo bowiem określenie, że kodeks pochodzi z kręgu nadmozańskiego, nie oznacza, że został wykonany poza ziemiami polskimi. W badaniach nie należy bowiem *a priori* wykluczać możliwości sporządzenia kodeksu na miejscu przez kopistów i artystów nadmozańskich. Jeśli odrzucimy odosobnioną i nieprzekonującą opinię A. Sutkowskiego i N. Albarosy, którzy datują kodeks płocki na 1130 rok, daje się zauważyć konsensus, że kodeks powstał między 1160 a 1180 rokiem. Część badaczy opowiada się za Płockiem jako miejscem powstania, inni natomiast uważają, że jest to import z Francji lub Belgii.

W niniejszym opracowaniu zaproponowaliśmy inną metodę badawczą. Koncentruje się ona na analizie porównawczej tekstu biblijnego kodeksu płockiego z tekstem zawartym w innych kodeksach nadmozańskich. Cel naszych badań jest poczwórny. Po pierwsze jest nim przeprowadzenie dogłębnej analizy kodykologicznej i paleograficznej, po drugie odczytanie tekstu ewangelicznego zawartego w kodeksie, po trzecie porównanie go z innymi tekstami nadmozańskimi zachowanymi w kodeksach z Liège i Namur w celu określenia czasu i miejsca jego powstania oraz potwierdzenia lub wykluczenia jego nadmozańskiego pochodzenia i wreszcie po czwarte wydanie zarówno odczytanego tekstu łacińskiego kodeksu, jak też udostępnienie jego facsimile badaczom Biblii, liturgii Kościoła w średniowieczu i historykom Mazowsza. Takie podejście metodologiczne zakłada, że w poszczególnych krajach lub rejonach średniowiecznej Europy, kiedy przepływ informacji był zdecydowanie wolniejszy niż dzisiaj, przepisywano prawdopodobnie jedną wersję tekstu biblijnego, która była dostępna na danym terenie. Jeśli zaś pojawiały się inne wersje tekstu, analiza porównawcza powinna to ukazać. Taką nowatorską metodę badań zastosowano wobec kodeksu płockiego po raz pierwszy³¹. Jak zobaczymy, okazało się to bardzo owocne. Dla kompletności badań zostaną przedstawione też wyniki analiz dekoracji i notacji muzycznej kodeksu, które okazały się przydatne do określenia czasu i miejsca jego powstania.

³¹ Od wielu lat badania nad Biblią w średniowieczu prowadzi, co prawda, S. Wielgus, *Badania nad Biblią w starożytności i w średniowieczu*, Lublin 1990; tenże, *Obca literatura biblijna w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1990, ale bez szczegółowych badań porównawczych różnych wersji tekstu.